

გლობალიზაცია და პანდემიის ეკონომიკური პრობლემები

რამაზ აბესაძე

პროფესორი

ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის პაატა გუგუშვილის სახელობის

ეკონომიკის ინსტიტუტის დირექტორი

ramazabesadze@yahoo.com

პანდემიის ეკონომიკური პრობლემები წარმოიშვება მსოფლიოში ინფექციურ დაავადებათა მასობრივი გავრცელების დროს მთავრობების მიერ ადამიანთა უსაფრთხოების მიზნით გატარებული აკრძალვითი ღონისძიებების განხორციელების გამო. სამეურნეო აქტიურობის შეკვეცა იწვევს საბაზრო მექანიზმების შეზღუდვას, საწარმოთა ფუნქციონირების ნაწილობრივ ან სრულ შეწყვეტას, რომელსაც მოსდევს ეკონომიკური ვარდნა, საზოგადოების დიდი ნაწილის კეთილდღეობისა და კომფორტის გაუარესება. პანდემია უარყოფითი ბუნებრივი მოვლენაა და შეიძლება გლობალურ ბუნებრივ კატასტროფებს შევადაროთ. ეკონომიკაზე პანდემიის გავლენას **ეკონომიკის პანდემიური შოკი** შეიძლება ვუწოდოთ. პანდემია ეკონომიკაზე უშუალოდ არ მოქმედებს. მისი ეკონომიკაზე უარყოფითი გავლენა შეწყდება მაშინვე, როდესაც ის გავლენას ვერ მოახდენს ადამიანის ჯანმრთელობასა და სიცოცხლეზე. ამიტომ, პანდემიური ეკო-

ნომიკური შოკის მთლიანად მოხსნა დამოკიდებულია ვირუსის მოქმედების ხასიათზე (ეპიდემია ჩაცხრება თავისით თუ არა) ან მედიცინაზე (შეიქმნება თუ არა ვაქცინა, ან წამალი ვირუსის წინააღმდეგ). შესაძლებელია ითქვას, რომ დღევანდელი ეკონომიკა მედიცინის მძევალია (პაპავა ვ., ჭარაია ვ. 2020), მაგრამ მედიკოსებს ამაში ბრალი არ მიუძღვით, ვინაიდან ახალი კორონავირუსის შესწავლას, წამლის ან ვაქცინის მიგნებას დრო სჭირდება. პირიქით, სწორედ მედიკოსთა რეკომენდაციების საფუძველზე ხერხდება პანდემიის უარყოფითი შედეგების შემცირება, ადამიანთა სიცოცხლისა და ჯანმრთელობის გადარჩენა.

დღევანდელი პანდემიური შოკის თავისებურება არის ის, რომ უარყოფითი ეკონომიკური შედეგები გამოწვეულია მთავრობის მიერ მიღებული დიდმასშტაბიანი შეზღუდვებით ეკონომიკური საქმიანობის თითქმის ყველა სფეროში. ეკონომიკური შოკების დროს ყურადღება მახვილდება მათი გამომწვევი მიზეზების დადგენასა და აღმოფხვრაზე. პანდემიური შოკის მიზეზი სახეზეა და მთავრობების მიერ მართულია. მთავრობას შეუძლია გაზარდოს ან შეამციროს შოკის მოქმედება აკრძალვების გაზრდისა და შემცირების, ან ანტიკრიზისული პროგრამების განხორციელების გზით. ეს შოკი გამოწვეულია არა ეკონომიკის რომელიმე სფეროში წარმოქმნილი კრიზისის შედეგად, არამედ მას აქვს სისტემური ხასიათი, ვინაიდან, აკრძალვების გამო, მეტნაკლები სიდიდით ზარალდება ეკონომიკის ყველა სფერო. ეკონომიკის დანაკარგები დიდია, რადგან დღევანდელი ეკონომიკის მასშტაბები უზარმაზარია და საერთაშორისო ეკონომიკური ურთიერთობები ძალზე მჭიდრო. დღეს უკვე სახეზეა გლობალური ეკონომიკური რეცესია: უმუშევრობის ზრდა, მცირე და საშუალო ბიზნესების გაკოტრება, ტურიზმისა და ავიაციის სექტორის ჩამოშლა, ნავთობზე ფასების კატასტროფული შემცირება, რეკორდული ვარდნა საფონდო ბაზარზე და ა. შ.

რასაკვირველია, პანდემიური შოკის მართვა განსხვავდება ეკონომიკურისაგან. მისი მოხსნა დამოკიდებულია არა მთავრობის მიერ გატარებულ ეკონომიკურ ღონისძიებებზე, არამედ ვირუსის გავრცელების ვადებზე, მასშტაბებსა და აგრესიულობაზე. ასევე, მაგალითად, თუ ფინანსური კრიზისის დროს, უპირველეს ყოვლისა, გადასარჩენი იყო მსხვილი ბანკები, დღეს, უმთავრესად, გადასარჩენია მიკრო, მცირე და საშუალო სიდიდის საწარმოები: მცირე მაღაზიები, სასტუმროები, რესტორნები, სწრაფი კვება, სილამაზის სალონები, ატელიები, ბარები, კაფეები, ტურისტული კომპანიები და ა. შ. თითქმის შემოსავლების გარეშე დარჩენ თვითდასაქმებულები, შემოქმედებითი და ბევრი სხვა სფეროს წარმომადგენლები. პანდემიის დროს იზრდება ეკონომიკის იმ სფეროების მნიშვნელობა და მასშტაბები, რომლებიც უშუალოდ არიან დაკავშირებულნი ადამიანთა სიცოცხლესა და ჯანმრთელობასთან (სურსათით უზუნველყოფა, მედიცინა, სააფთიაქო სისტემა, სატვირთო გადაზიდვები, ონლაინ ვაჭრობა, ონ-

ლაინ სწავლება, დისტანციური სამსახური და სხვ.). პანდემიამ გვიჩვენა, თუ რამდენად მნიშვნელოვანია როგორც სამედიცინო სისტემის, ისე სოფლის მეურნეობის განვითარება, პირველის - როგორც სიცოცხლისა და ჯანმრთელობის, ხოლო მეორის - როგორც სურსათით უზრუნველყოფის სფერო.

მიუხედავად იმისა, რომ ეკონომიკური რეცესია გამოწვეულია პანდემიით, დღეისათვის უკვე ჩამოყალიბდა წმინდა ეკონომიკური ხასიათის ნეგატიური პროცესები (უმუშევრობა, სიღარიბის ზრდა, ინფლაცია, ვალუტის გაუფასურება, ეროვნული ადამიანი-კაპიტალის, დანაზოგების, შიგა და უცხოური ინვესტიციების, საზღვარგარეთიდან ფულადი გზავნილების შემცირება და სხვ.), რომელიც ვრცელდება მთელ ეკონომიკაზე და, შესაძლებელია, პანდემიური შოკი ღრმა ეკონომიკურ კრიზისში გადაიზარდოს, რომლის დაძლევა პანდემიის მოხსნის შემდეგაც ბევრ სირთულესთან იქნება დაკავშირებული. მდგომარეობას ართულებს ის, რომ აღნიშნული შოკი გლობალური ხასიათისაა.

თანამედროვე პანდემიის პირობებში მთავრობას უწევს ოქროს შუალედის მოძებნა ადამიანის ჯანმრთელობას, მის სიცოცხლესა და ეკონომიკურ ვარდნას შორის, თუმცა პირველი უმთავრესია. ადამიანის ჯანმრთელობასა და სიცოცხლეს, როგორც უმაღლეს ფასეულობას, რასაკვირველია, უპირატესობა უნდა მიენიჭოს, მაგრამ უკიდურესი გადახრა როგორც ერთ, ისე მეორე მხარეს, გამოიწვევს როგორც ადამიანთა, ისე ეკონომიკის ძლიერ დაზარალებას. მაგალითად, თუ მთავრობა უგულვებელყოფს ადამიანთა უსაფრთხოებას და თვითდინებაზე მიუშვებს პროცესებს, კატასტროფულად გაიზრდება დაავადებულთა და გარდაცვლილთა რაოდენობა, რაც ასეთივე გავლენას მოახდენს ეკონომიკაზე ეროვნული ადამიანი-კაპიტალის შემცირებისა და დაავადებულთა მკურნალობის ხარჯების დიდი მასშტაბების გამო. თუ მთავრობა ძლიერ შეზღუდავს ეკონომიკურ საქმიანობას, მოიშლება ეკონომიკური სისტემა, გაიზრდება უმუშევრობა, შემცირდება შემოსავლები, დაიწყება შიმშილი, დაიძაბება სოციალური გარემო და ამით შესაძლებელია გაიზარდოს სიკვდილიანობა, რომ არაფერი ვთქვათ კეთილდღეობის გაუარესებაზე. მაშასადამე, მთავრობა იძულებულია წავიდეს გარკვეულ დათმობაზე როგორც ადამიანთა უსაფრთხოების, ისე ეკონომიკის საწინააღმდეგოდ და ამით მიიღოს პანდემიიდან თავის დაღწევის ყველაზე უკეთესი შედეგი.

გლობალიზაციას არაერთი დადებითი მხარე აქვს, მაგრამ მას აქვს ასევე ნეგატიური მხარეც. მაგალითად, რომელიმე ქვეყანაში წარმოშობილი უარყოფითი პროცესი შესაძლებელია მთელ მსოფლიოში სწრაფად გავრცელდეს. დღეს სწორედ ჩინეთში წარმოშობილი ეპიდემიის მსოფლიოში გავრცელებას აქვს ადგილი. ადამიანთა მსხვერპლი იმდენად დიდია და საფრთხე იმდენად საშიში, რომ იგი პანდემიად გამოცხადდა.

პანდემია გლობალური პრობლემაა, მაგრამ ის არ არის უშუალოდ გლობალიზაციის შედეგი. ის აჩქარებს ინფექციის გავრცელებას, მაგრამ პანდემია, უფრო მეტად, თვით ინფექციის თავისებურებაა. ის მსოფლიოში ვრცელდებოდა მაშინაც, როდესაც არათუ გლობალიზაციის, არამედ საერთაშორისო ეკონომიკური ურთიერთობების დონეც კი უმნიშვნელო იყო. მაგალითად, „შავი ჭირის“ (ჟამის), „შავი სიკვდილის“, „ქოლერის“, „ესპანური გრიპის“ და სხვ. პანდემიები, რომელთაც ადამიანთა დიდი მსხვერპლი და ღრმა ეკონომიკური კრიზისები მოჰყვა. გლობალიზაციის გაღრმავებასთან ერთად, მედიცინის განვითარების შედეგად, პანდემიათა უარყოფითი შედეგები მცირდება. ამაზე მეტყველებს „ლორის გრიპის“, „ატიპური“, და „ფრინველის გრიპის“ პანდემიები.

კორონავირუსი უფრო სწრაფად ვრცელდება და თუ სასწრაფო ზომები არ იქნებოდა მიღებული, შესაძლებელია ადამიანური მსხვერპლი უფრო დიდი ყოფილიყო. ასევე აღსანიშნავია ისიც, რომ კორონავირუსს შედარებით ნაკლები აგრესიულობა ახასიათებს. მიღწევები მედიცინაში და მსოფლიოში ჯანდაცვის სისტემათა განვითარების დონე, დაავადებულთა განკურნების გაცილებით მეტ შესაძლებლობებს იძლევა, ვიდრე წარსულში.

მიუხედავად პანდემიების მდიდარი გამოცდილებისა, მსოფლიო მაინც ძალზე მოუმზადებელი შეხვდა კორონავირუსის პანდემიას არა სამედიცინო, არამედ მის წინააღმდეგ გლობალური ბრძოლის თვალსაზრისით. ბიოლოგიური კატასტროფის საფრთხის დასაძლევად 85 ტრილიონიანი მსპ-ის მქონე მსოფლიომ საჭირო სახსრები ვერ გამოიხატა (ჭითანავა ნ. 2020). ეს გამოწვეულია იმით, რომ ეკონომიკის გლობალიზაციის დონე წინ უსწრებს პოლიტიკური გლობალიზაციის დონეს. პოლიტიკური მზაობის შემთხვევაში, ეკონომიკური გლობალიზაციის დონე დღეისათვის საშუალებას იძლევა ასეთი სახის ინფექციების დროს მსოფლიომ იმოქმედოს მყისიერად. საერთო ძალებით წარმოშობის კერაშივე მოსპოს ის ან ძლიერ შეზღუდოს მისი გავრცელების არეალი და მასშტაბები, არ დაუშვას ეპიდემიის პანდემიად ჩამოყალიბება. დღევანდელი ვითარება კი გვიჩვენებს, რომ ცალკეული ქვეყნები იყვნენ მაყურებლთა როლში ან დამოუკიდებლად მოქმედებდნენ. არადა, პანდემიის აღმოფხვრა შეუძლებელია ძალების გაერთიანების გარეშე. თუ ინფექციის კერა რომელიმე ქვეყანაში დარჩება, არსებობს მისი თავიდან გავრცელების საშიშროება სხვა ქვეყნებში.

ქვეყნების დღევანდელმა თვითიზოლაციამ გააჩინა გარკვეული ანტიგლობალისტური შეხედულებები, თუმცა, აუცილებელია გლობალური მასშტაბით ძალების გაერთიანება. საჭიროა შეიქმნას საერთაშორისო ორგანიზაცია ყველა ქვეყნის მონაწილეობით (ჯანდაცვის მსოფლიო ორგანიზაციასთან ერთად), რომელიც მოახდენს სწრაფ რეაგირებას ეპიდემიებზე, განახორციელებს შესაბამის ღონისძიებებს მსოფლიო მასშტაბით და ხელს შეუშლის მის გავრცელებას სხვა ქვეყნებში. ამის უზრუნველ-

საყოფად უნდა არსებობდეს შესაბამისი ფონდიც. მსოფლიო მზად უნდა იყოს ახალი ინფექციებისაგან თავდასაცავად.

არსებობს მოსაზრებები, რომ კორონავირუსის პანდემიის შემდეგ შემცირდება გლობალიზაციის დონე, ქვეყნები აირჩევენ პროტექციონისტულ პოლიტიკას, თვითკმარობის პოლიტიკას, რაც შეუძლებლად მიგვაჩნია, ვინაიდან ეს გამოიწვევს გლობალური პრობლემების (ადამიანთა სიცოცხლისა და ჯანმრთელობის, სიღარიბის დაძლევის, ომისა და მშვიდობის, ბუნებრივი რესურსების ამონურვის, სასურსათო უსაფრთხოების, კლიმატის ცვლილების, ეკოლოგიური, კოსმოსისა და ოკეანეების ათვისების პრობლემა და სხვ.) გადაჭრის შესაძლებლობების შემცირებას, ყველა ქვეყანაში ეკონომიკის შეკვეცას, შემოსავლების და, შესაბამისად, დანახარჯების შემცირებას სამეცნიერო კვლევებზე, ინოვაციებზე, საბოლოო ანგარიშით, ეკონომიკური განვითარების შეაფერხებას მთელ მსოფლიოში. რაც შეეხება ექსპორტის ზრდისა და იმპორტჩანაცვლებადი დარგების განვითარების ხელშეწყობას, ეს დღესაც აქტუალურია.

გლობალიზაციის პროცესი ობიექტური რეალობაა და ის კვლავ გაგრძელდება, მაგრამ კორექტივების შეტანა მასში აუცილებელია. საჭიროა ჯანდაცვის გაძლიერება, მისი ორგანიზაციის ახალი ფორმების შემუშავება და დანერგვა. ასევე განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს სავალუტო კურსის პრობლემას, უნდა განხორციელდეს სავალუტო კურსის საერთაშორისო რეგულირება, ვინაიდან ცალკეული ქვეყნისათვის სტაბილური სავალუტო კურსის შენარჩუნება თითქმის შეუძლებელია, მასზე მოქმედი საერთაშორისო, ბევრ შემთხვევაში, სუბიექტური და სტიქიური ფაქტორის გამო.

თანამედროვე პანდემიის პირობებში მოსალოდნელია მოვლენათა განვითარების ორი სცენარი – მოკლევადიანი და გრძელვადიანი. პირველი სცენარის შემთხვევაში ეპიდემია თავისთავად ჩაცხრება მთელ მსოფლიოში ან გამოგონებული იქნება ვაქცინა და დაავადების სამკურნალო წამალი. პირველ შემთხვევაში ეკონომიკის აღდგენა შესაძლებელი იქნება მოკლე დროში, ვინაიდან სახელმწიფო და კერძო დანაზოგები, სამუშაო ადგილები და ადამიანდკაპიტალი ძირითადად შენარჩუნებული იქნება. მეორე შემთხვევაში აუცილებელი გახდება ეკონომიკური საქმიანობის გაძლიერება პანდემიის პირობებში. წინააღმდეგ შემთხვევაში, როგორც სახელმწიფო, ისე კერძო დანაზოგები ამოიწურება, სამუშაო ადგილები და ადამიანდკაპიტალის მნიშვნელოვანი ნაწილი გაჩანაგდება, დაისადგურებს სიღარიბე, შიმშილი და ა.შ. ასეთ შემთხვევაში საჭირო გახდება სახელმწიფოს მიერ ადგილობრივი და გარედან მოზიდული სახსრების მიმართვა სამუშაო ადგილების აღსადგენად. სახელმწიფომ და კერძო სექტორმა დანახარჯები უნდა გასწიონ ადამიანთა დაინფიცირების თავიდან ასაცილებლად, ძირითადად, შესაბამისი ტექნიკური საშუალებების (სამუ-

შაო ძალის ეკიპირება, ავტომატიზაციის ამაღლება, რობოტიზაცია, დისტანციური სწავლება და საქმიანობა, დასაქმებულთა ტრასპორტირება, სამუშაო ადგილების დეზინფექცია და ა. შ.) გამოყენებისათვის, ისე, როგორც ეს ხდება გარეგანი ეფექტების (ეკოლოგიურად სუფთა ტექნოლოგიების მეშვეობით) აღმოსაფხვრელად. ასევე გაიზრდება სახელმწიფო ბიუჯეტის ხარჯები დაავადებულთა სამკურნალოდ.

პანდემიის დროს სახელმწიფოს როლი აქტიურდება. სწორედ მის ხელში გადადის როგორც ადამიანთა უსაფრთხოების, ისე ეკონომიკური საქმიანობის შენარჩუნების ძირითადი ბერკეტები. სახელმწიფოს გარეშე შეუძლებელი იქნება პანდემიასთან ბრძოლა და მისი შედეგების აღმოფხვრა ეკონომიკასა და საზოგადოებრივი ცხოვრების ნებისმიერ სფეროში. ასეთ ექსტრემალურ პირობებში თითქოს უფრო ეფექტიანია სახელმწიფო საკუთრების არსებობა. ამის გათვალისწინება შესაძლებელია მომავალში, სახელმწიფო საკუთრების წილის გაზრდის მიმართულებით, მაგრამ არსებულ საწარმოთა ნაციონალიზაცია მიუღებელია, ვინაიდან მოხდება საბაზრო მექანიზმების მოშლა და წარმოიშობა სოციალური დაძაბულობა.

კორონავირუსის პანდემიასა და მის ეკონომიკურ შედეგებთან დაკავშირებით, ჩვენ ერთმანეთისაგან უნდა გავმიჯნოთ პანდემიასთან ბრძოლისა და პოსტპანდემიურ პერიოდში გასატარებელი ღონისძიებები (მექვაბიშვილი ე. 2020). საკმაოდ ხანგრძლივი პანდემიური შოკი თანდათან ემსგავსება წმინდა ეკონომიკურ კრიზისს და პანდემიის დამთავრების შემდეგ შესაძლებელია გამოყენებული იქნეს ისეთი ინსტრუმენტები კრიზისიდან გამოსვლისა, როგორც გამოიყენებოდა დიდი დეპრესიის, მეორე მსოფლიო ომისა და საბჭოთა კავშირის დაშლის შედეგად გამოწვეული ეკონომიკური ვარდნისა და 2009-2010 წლების მსოფლიო ფინანსური კრიზისების დაძლევის დროს, რომელიც მოიცავს ფისკალურ, მონეტარულ, ინსტიტუციურ და სხვა ინსტრუმენტთა ერთობლიობას. მოკლევადიანი პანდემიური ეკონომიკური შოკიდან გამოსვლას კი გაცილებით მცირე დრო და დანახარჯები დასჭირდება და ბევრ შემთხვევაში კერძო სექტორი, ძირითადად, თავისთავად აღიდგენს პანდემიამდე არსებულ მდგომარეობას, თუმცა სახელმწიფოს აქტიური დახმარებაც აუცილებელი იქნება განსაკუთრებით იმ სფეროებისადმი, რომლებმაც დიდი დანაკლისი განიცადეს.

უნდა ითქვას, რომ საქართველოში ძირითადად დროულად მოხერხდა სათანადო ზომების განხორციელება ვირუსის გავრცელების წინააღმდეგ, რის შედეგადაც შენელდა ინფექციის გავრცელების პროცესი და მიღწეული იქნა სხვა ქვეყნებთან შედარებით ადამიანთა მსვერპლის ძალზე დაბალი მაჩვენებელი, შენარჩუნდა ადამიანის საარსებო პირობებისა და ქვეყნის ფუნქციონირებისათვის საჭირო ეკონომიკური საქმიანობის გარკვეული დონე. საერთაშორისო დახმარებების მობილიზებისა და

სახელმწიფო ბიუჯეტის ხარჯზე ხერხდება დახმარებების განწესა როგორც მოსახლეობის, ისე ბიზნესისათვის. თუმცა, ალბათ, საჭიროა დახმარების გავრცელება იმ თვითდასაქმებულებზეც, რომლებიც არ იყვნენ დარეგისტრირებულნი, არ შეუძლიათ შესაბამისი დამადასტურებელი საბუთების წარმოდგენა, მაგრამ მძიმე ეკონომიკურ პირობებში იმყოფებიან.

უკვე მიღებული გამოცდილებიდან გამომდინარე (მაგალითად, დავადებულთა განკურნების მაღალი შანსი, ეპიდემიის მასშტაბების შემცირება, ჩვევების ჩამოყალიბება მოსახლეობაში ვირუსისაგან თავდასაცავად, სოციალური დისტანცირება, ონლაინ საქმიანობა და სხვ.), აუცილებელია მკაცრი შეზღუდვების მოხსნა, რომ არ მივიდეთ ეკონომიკურ კოლაფსამდე და სოციალური დაძაბულობის უკიდურეს გამწვავებამდე. კარგია, რომ საქართველოში ეს პროცესი უკვე დაიწყო. შესაბამისი ვაქცინის ან წამლის აღმოჩენამდე ქვეყანამ უნდა მოახერხოს პანდემიის (ეპიდემიის) პირობებში ცხოვრება. გასათვალისწინებელია არამხოლოდ შიგა პრობლემები, არამედ სხვა ქვეყნებში არსებული მდგომარეობა, რათა ინფექციის ხელახალი გავრცელება არ მოხდეს.

მომავალში, როგორც მთელ მსოფლიოში, ისე საქართველოში, კორონავირუსული პანდემიის გამოცდილებიდან გამომდინარე, ყურადღება უნდა გამახვილდეს მედიცინის, ბიოტექნოლოგიებისა და ჯანდაცვის სისტემების, სოფლის ეკონომიკის, ციფრული ეკონომიკისა და ხელოვნური ინტელექტის განვითარებაზე. ფართოდ უნდა დაინერგოს ონლაინ სწავლება, ონლაინ ვაჭრობა და დისტანციური საქმიანობა, რაც, გარდა ადამიანთა უსაფრთხოებისა, გამოიწვევს რესურსების მნიშვნელოვან ეკონომიასა და დროის დანაზოგს.

თანამედროვე ეტაპზე ადამიანთა კეთილდღეობის ამაღლება სულ უფრო და უფრო დამოკიდებული ხდება პროგრესულ თვისებრივ ცვლილებებზე ეკონომიკაში (ეკონომიკურ განვითარებაზე). ამდენად, მომავალში საქართველოში გენერალური მიმართულება უნდა გახდეს **ეკონომიკის ინოვაციური განვითარება**. ქვეყნის ინოვაციურმა სისტემამ უნდა შეძლოს ინოვაციების გენერირება ან იმპორტი. თავდაპირველად უპირატესობა უნდა მიენიჭოს ინოვაციების იმპორტს, ხოლო შემდეგ, საკუთარ კვლევებზე დაფუძნებული ინოვაციების განხორციელებას (თუ გვინდა ქვეყნის კონკურენტუნარიანობა ამაღლდეს). ამ პროცესში პრიორიტეტი უნდა მიენიჭოს მეცნიერებას, წინააღმდეგ შემთხვევაში ეკონომიკური განვითარების პროცესს საფუძველი გამოეცლება და სასურველი შედეგი ვერ მიიღწევა.

სწორედ ინოვაციების განხორციელების შედეგად, კაცობრიობის ერთიანი მოქმედებით, შეიძლება გადაიჭრას დღეისათვის მსოფლიოში არსებული სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი გლობალური პრობლემები, მათ შორის ისიც, რომელსაც პანდემია ჰქვია.

ლიტერატურა:

- პაპავა ვ., ქარაია ვ. (2020). ეკონომიკური კრიზისი და საქართველოს ეკონომიკის ზოგიერთი გამოწვევა.
- <https://www.gfsis.org/ge/publications/opinion-papers>
- ქითანავა ნ. (2020). განსაცდელმა გააზრებული ნაბიჯების გადადგმა უნდა შეგვადლებინოს.
- <http://iverioni.com.ge/16752-nodar-tcithanava-gansacdelma-gaazrebuli-nabijeb-is-gadadgma-unda-shegvadzlebinos.html>
- მექვაბიშვილი ე. (2020). ინტერვიუ გაზეთში „თბილისის უნივერსიტეტი“.
- http://newspaper.tsu.ge/ge/news/view/KSIWclIG?fbclid=IwAR0I0aLHMRwweTmu-w0xJU20J9Aq_kvPl7c8g8H1KmfNIA5d2CXfgtwl5whc